

для родителів и наставників», через те, що попередня назва вводила в оману передплатників, які намагалися знайти в журналі читання для підлітків [30]. Під такою назвою журнал видавався до 1863 р. у Москві. Редакція залишила без істотних змін зміст журналу, основні рубрики та розділи, обсяг журналу, умови та ціну річної підписки.

Таким чином, суспільна дискусія щодо становища жінки, її значення у сім'ї, виховання та права на освіту розгорнулася на сторінках вітчизняних періодичних видань у 1850-х рр. За відсутності спеціальних педагогічних журналів, дискусія щодо «жіночого питання» розпочалася у журналі літературного напрямку «Современник». У 1857 р. вона перейшла на сторінки новостворених педагогічних видань, першим серед яких був «Журнал для виховання», присвячений загалом проблемам виховання. Особливо гострої критики в ньому зазнавала система закритих жіночих навчальних закладів, а також обґрунтовувалися недоліки жіночого виховання, відзначалася невідповідність тогочасної жіночої освіти реальному життю. Натомість пропонувалися ідеї створення нових навчальних закладів для жінок, наводилися переваги сімейного виховання. Головна мета жіночої освіти, на думку редакції журналу, полягала у вихованні освіченої жінки, яка буде доброю господинею, дружиною та матір'ю. Ідеї та пропозиції, які висувались на сторінках часопису, знайшли своє відображення в «Положенні про жіночі училища відомства народної освіти» 1858 р. Обговорюючи різноманітний спектр освітніх проблем, редакція журналу намагалася, таким чином, звернути увагу владних структур на їхнє вирішення.

1. Мацкевич Д. Заметки о женщинах // Современник. – 1850. – № 3.
2. Чернишевский Н.Г. Заметки о женщинах Д. Мацкевича. Киев, 1853 // Современник. – 1854. – № 9.
3. Пирогов Н.И. Вопросы жизни // Морской сборник. – 1856. – № 9.
4. Н. Л. Несколько слов о воспитании. По поводу «Вопросов жизни» г. Пирогова // Современник. – 1857. – № 5.
5. А. Жалоба женщины // Современник. – 1857. – № 5.
6. Заметки о журналах // Современник. – 1857. – № 4.
7. Современное обозрение // Современник. – 1857. – № 9.
8. Дебольский Н.Г. Обзор русской педагогической журналистики // Народная школа. – 1884. – № 6.
9. Соловьев И. Из прошлого нашей педагогической журналистики // Вестник воспитания. – 1915. – № 1.
10. Иоанисиани В. Дореволюционные педагогические журналы // На путях к новой школе. – 1927. – № 10.
11. Поляков Щ.Я. А.А. Чумиков – Герцену // Литературное наследство. – Т. 62. – М., 1955.
12. Богаевская К. Письмо Белинского к Гоголю // Литературное наследство. – Т. 56. – М., 1950.
13. Нефедова И.М. «Журнал для воспитания» и его редактор А. А. Чумиков // Советская педагогика. – 1962. – № 7.
14. Карандашова О.С. Журнал «Воспитание» в истории русской педагогической журналистики // Вестник ТеГУ. Серия: Филология. – 2012. – Вып. 3.
15. От редакции журнала // Журнал для воспитания (далі – ЖДВ). – 1857. – № 1.
16. Чумиков А. На прощание (несколько слов от редакции) // Воспитание. – 1863. – № 12.
17. Х-ва А. Письма к русским женщинам // ЖДВ. – 1857. – № 1.
18. Х-ва А. Письма к русским женщинам // ЖДВ. – 1857. – № 3.
19. Надежда Д. Чему мы женщины учились? // ЖДВ. – 1859. – № 8.
20. Бурнашева К. Мы сами, женщины, виноваты (ответ на статью Надежды Д. «Чему мы женщины учились?») // ЖДВ. – 1857. – № 11.
21. Чумиков А. Мысли об устройстве женских училищ в

- губернских городах // ЖДВ. – 1857. – № 3.
22. Чумиков А. Мысли об устройстве женских училищ в губернских городах // ЖДВ. – 1857. – № 4.
23. Чумиков А. К вопросу об основании женских гимназий в России 1856–1858 гг. // Русская старина. – 1888. – № 4.
24. Об открытии Мариинского женского училища для приходящих // ЖДВ. – 1858. – № 5.
25. Григорович А. Об учреждении женских училищ в Костромской губернии // ЖДВ. – 1858. – № 10.
26. Положение о женских училищах ведомства Министерства Народного Просвещения // ЖДВ. – 1858. – № 8.
27. Открытие в Твери Мариинского высшего женского училища // ЖДВ. – 1858. – № 8.
28. Об открытии в С. Петербурге 2-го училища для приходящих девиц // ЖДВ. – 1858. – № 11.
29. От редакции журнала // ЖДВ. – 1859. – № 2.
30. Об издании «Журнала для воспитания» в 1860 г. // ЖДВ. – 1859. – № 12.

Shcheblykina A.O. The problems of women's education on the pages of «The Journal for education» (the 1857–1860th). In this article was made the attempt to analyze the features of the women's education problems examined by the first pedagogical journals in the Russian Empire – «The Journal for education» (1857–1860th).

Key words: periodical press, pedagogical journals, women's education, women's schools

О. В. Яковенко

КОНЦЕПЦІЯ ВИВЧЕННЯ ДАВНЬОРУСЬКОГО ЯЗИЧНИЦТВА ДОБИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ХРИСТІАНІСТВА В ПРАЦІ ЄВГЕНА АНІЧКОВА «ЯЗИЧНИЦТВО І ДАВНЯ РУСЬ»

У статті розглядаються положення наукової концепції російського історика Є. Анічкова (праця «Язычество и Древняя Русь»), що відноситься до моделі вивчення східнослов'янського язичництва періоду християнізації Давньоруської держави.

Ключові слова: язичництво, ментальність, християнізація, міфологія, наукова концепція

Аналіз наукової концепції російського історика-позитивіста Є. Анічкова щодо вивчення давньоруського язичництва початкового періоду християнізації Київської Русі (на основі його праці «Язычество и Древняя Русь») являє собою актуальну модель вивчення теми «нашарування» та «розшарування» язичництва Давньої Русі, з метою виокремлення власне давньоруських його рис з багатозарової, а подекуди і дифузної системи вірувань східнослов'янського населення.

Історіографія наукової спадщини Є. Анічкова не представлена у науковому просторі, крім книг або статей, присвячених біографії вченого. Так, автором однієї з таких статей дореволюційного періоду був С. Венгеров [1], автором біографічної статті радянського періоду – Р. Тіменчик [2]. Мета цього дослідження полягає у тому, щоб розкрити зміст положення наукової концепції історика-позитивіста Є. Анічкова щодо способу вивчення давньоруського язичництва у його праці «Язычество и Древняя Русь».

Євген Васильович Анічков – російський історик і фольклорист. Головною його працею стала книга «Язычество и Древняя Русь», що вийшла у 1914 р. У ній автор проводить аналіз давньоруських джерел, з метою «дознатися, каков был основной смысл перехода Руси от язычества к христианству» [3, 257], виділяючи при цьому, особливості розвитку давньоруської ментальності, у зв'язку з об'єктивними факторами життя народу. Вивченню фольклору (особливо народної поезії) дослідник надавав виняткового значення, зважаючи на його міфологічну сутність, що у свою чергу являла потужну основу для формування нового світосприйняття давньоруського населення після запровадження християнства.

Так, читаємо: «Основы цивилизации коренятся вовсе не в одной только рационалистически развивающейся литературе..., а живет, движется, сохраняет древнейшие устои быта и первобытные образцы искусства... в селах... всех уголв Европы, народная традиция... составляет одно из наиболее ценных приобретений научного движения XIX в.» [3, 7]. Вчений вказував на те, що «в фактах его (фольклора – О. Я.) нуждаются и историки права, и экономисты, и антропологи» [3, 7].

У своїй праці Анічков виділяє три періоди розповсюдження християнства, починаючи з перших століть його зародження. Нас цікавить, виокремлений ним, третій – так званий період християнізації варварів (in barbaros). У контексті тієї доби, поряд з народами північної та південної Європи, поза сумнівом, входив і східнослов'янський етнос, початок християнізації якого припав на завершальну стадію цього процесу в Європі.

Автор робив акцент на тому, що в культурному та географічному просторі цього європейського регіону «новые цели, новые судьбы ждут христианство» [3, 22]. Хоча є один примітний факт, на який вказував історик: до XI ст. закінчився процес формування культури варварських народів на заході Європи, тоді як на її сході процес формування тільки починався. Вчений вказував на різницю у мотиваціях навернення до християнства у межах греко-римського світу (другий період розповсюдження християнства, виокремлений істориком) та у межах простору варварів. Відмінність ця полягала, на думку Є. Аніčkова, в тому, що греко-римський світ масово християнізувався за своєю суттю, марячи «каждой понять самое жгучее и самое таинственное... за что должны держать ответ перед Вечной Правдой – Учение Христа» [3, 22]. Народи ж півночі, півдня і, тим паче сходу, Європи приймали християнство не з необхідності філософських пошуків не у своїй культурній (язичницькій на той момент) традиції або з наявності скептицизму відносно власної релігії, а з «легковажності», тобто, стикаючись лицем до лица з новими обставинами, що сулять їм чимто якісним, або ж, знову ж таки чомусь «пленившись новым богом» [3, 26]. Якщо ж обставини змінювалися, вчорашній язичник був не проти повернутися до свого попереднього багатобожжя. Так, Є. Анічков вважав, що у народів північної, південної та східної Європи не прокинулася на момент початку християнізації потреба у новій релігійній системі, виявляючись у народів греко-римського світу в пошуці нової релігійної світоглядної системи, якою і стало християнство. Власне цей факт і дозволив останнім сприйняти християнство досить активно, чого не скажеш про германців або слов'ян, які переслідували, перш за все, торговий або військовий інтерес у греко-римському світі. Дослідник зауважував, що пасивний характер сприйняття германцями та слов'янами християнства визначався й самим його характером на той момент [3, 27].

Стосовно досліджень з історії давньоруського язичництва, то тут автор виділив декілька таких аспектів вивчення, що мають не чітко визначений або ж дискусійний характер. Так, він вказував на проблему датування етапів давньоруського язичництва, що виражається у визначенні всього періоду до прийняття християнства як часу «эпического состояния» [3, 257] світогляду народу, а також на певне «неограниченное пространство времени и народов» [3, 257] як на рису сучасної йому історіографічної думки у працях з давньоруського язичництва. Звертаючись до проблеми вивчення давньоруського язичництва, дослідник представляв середовище в якому створювалися пам'ятники давньоруської літератури як основну позицію з якої можна

подивитися на давньоруське язичництво. Ним, на його думку, були російські правлячі світські та духовні кола.

Вчений вважав головною особливістю язичництва східного слов'янства, після прийняття християнства, двовір'я, тоді як «само язычество, более древнее и непочатое, незатронутое вовсе христианским влиянием, должно еще долго оставаться для нас искомым» [3, 259]. У зв'язку з цим, історик запропонував у своїй праці камерний аналіз давньоруських язичницьких культів, ніби підтверджуючи слова про розуміння сучасними йому істориками, фольклористами давньоруського язичництва, як невизначеного хронологією, неструктурованого «эпического состояния», зміст якого можна дослідити лише точково – шляхом виділення окремих аспектів давньоруського язичництва (назви божеств, їх ієрархія та роль у різних аспектах повсякденного життя, зв'язані з ними культу). Дослідження подібних аспектів давньоруського язичництва зводить вивчення архаїчного світобачення до вивчення його виявів на рівні повсякденних побутових потреб основної маси населення Русі, пов'язаних, перш за все, з вирішенням завдання забезпечення себе їжею (календарна обрядовість). Таким чином, дослідник вказував на те, що під вивченням рис давньоруського язичництва мається на увазі вивчення рис вірувань Русі (у конкретній роботі мова йде про хронологічний період XI–XII ст.) [3, 260].

Говорячи про особливості давньоруського язичництва, історик робив акцент на тому, що язичництво було не однаковим для різних верств населення, навіть у рамках одного хронологічного періоду. Так, язичництво широких верств населення тяжіло до аграрної магії, а князів та дружини – мало військовий характер [3, 269]. Для того, щоб дізнатися, якими ж були пласти, що нашарувалися один на інший та було сформовано давньоруське язичництво цілковито, історик і пропонував «слой за слоем снимать все то, что... заимствовалося, и то, что слагалось заново из роста социального строя и уклада» [3, 269]. Одним з таких нашарувань, на думку Є. Аніčkова, були «дружинно-военные боги» [3, 269]. Далі історик пропонує зняти наступний «шар» – «пласт волхвів», під спільнотою яких він розумів «общественно-религиозную организацию» [3, 270].

Важливим для давньоруської держави XI–XII ст., за автором, був урбаністичний фактор. Міський уклад життя формував додаткові потреби населення, а також відкривав перед ним нові можливості: «Личная удача, личная судьба, успех личных предприятий... удобства и радости жизни (привабливость такого життя очевидна для більшості людей, які проживали у сільських місцях, у боротьбі з природними умовами. – О. Я.), та праздничность, среди которой протекает время богатого и знатного горожанина... все это представляет основные ценности» [3, 304]. Так, історик виділяв «міську віру» в якості чергового «нашарування» на «давньоруське двовір'я» [3, 305]. Це «нашарування» характеризується «родинністю», «домашністю». Пов'язано це з тим, що у міському середовищі аграрний фактор життєзабезпечення відходив на інший план, але потреба у культурі залишалась, але для її реалізації доводилося «перетворити» язичництво у домашню релігію. Само собою зрозуміло, що народною вірою продовжувала залишатися «сельскохозяйственная вера» [3, 306], пов'язана із виконанням відповідних культів аграрної магії.

Окрему увагу, на думку Є. Аніčkова, слід приділити іноземним нашаруванням на давньоруське язичництво: скандинавському, фінському, візантійському. Крім того, він відзначав наявність ще одного «прийшлого» елементу, який нашарувався на давньоруське

язичництво – «пришедшее вместе с христианством, наносное двоеверие» [3, 282]. Таке двовір'я історик відносить до «встречных течений», а не до запозичень [3, 282]. Воно мало візантійське коріння, зокрема походило з апокрифічної літератури.

Таким чином, основним положенням наукової концепції Є. Анічкова щодо способу дослідження давньоруського язичництва є твердження про «зняття» пластів вірувань, що нашарувалися в процесі розвитку соціального укладу давньоруської держави, а виділення сутю руських особливостей – шляхом відділення іноземних впливів від системи світогляду давньоруського населення. Така модель дослідження є актуальною і дотепер у вивченні теми язичництва Давньої Русі. Вона дозволяє виокремлювати власне давньоруські риси, з одного боку, багатшарової, а з іншого – взаємопроникненої з іншими системами вірувань населення давньоруської держави.

1. Венгеров С.А. Критико-биографический словарь русских писателей и ученых. – СПб., 1904. – Т. 6.
2. Тименчик Р.Д. Аничков Евгений Васильевич // Русские писатели, 1800–1917: Биографический словарь. – М., 1989. – Т. 1.
3. Аничков Е.В. Язычество и Древняя Русь. – М., 2003.
4. Шапиро А.П. Историография с древнейших времен до 1917 года. – М., 1993.
5. Яковенко Н.М. Вступ до історії. – К., 2007.

Iakovenko O.V. Conception of Ancient Russian paganism study during the input of christianity in the labour by Yevhen Anichkov «Paganism and Ancient Rus». In the article the positions of the Russian historian Y. Anichkov scientific conception in his work «Paganism and Ancient Rus» is examined with regard to the model of the east Slavonic paganism study during the period of the Old Russian Christianization.

Key words: paganism, mentality, Christianization, mythology, scientific conception

Д. А. Кондратьева, Н. Р. Темірова

ПОСТАТЬ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША У НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Стаття присвячена стану наукового вивчення постаті П. Куліша. У науковій літературі представлені різні аспекти – від біографії до світоглядних позицій. Слабко дослідженими залишаються стосунки з представниками українського руху, його історичні погляди. Ключові слова: П. Куліш, наукова література, українське національне відродження, світогляд

Вивчаючи нові аспекти історичного поступу українського народу, науковці чим раз частіше стикаються з доволі неоднозначними темами. Подібна ситуація зумовлюється попитом на розв'язання неоднозначних питань, що продукуються в суспільстві. Вони потребують нагального вирішення, задля урозуміння себе в історичній канві світового масштабу. Однією з доволі делікатних й неоднозначних тем в українській історіографії є висвітлення постаті П. Куліша, його творчого та наукового доробку.

Довкола життя та оцінки діяльності останнього утворився штучний вакуум наукових досліджень, де кількість історіографічних розвідок не така вже й велика. Зокрема здійснено історіографічний аналіз дослідження педагогічної і просвітницької діяльності П. Куліша О. Кравченко. В. Лазарева висвітлює наукові дослідження присвячені П. Кулішу, де під об'єкт вивчення підпадають його державотворчі погляди. Треба зацентувати увагу на тому, що дотепер історичні погляди П. Куліша як окрема тема не стала предметом окремого спеціального дослідження. Мета цієї статті – досягнення дослідників різних поколінь і виявлення про-

галин у вивченні постаті П. Куліша. Джерелами розвідки послужили праці дослідників, що охопили часовий діапазон від кінця XIX ст. до сьогодення.

Непересічна особистість, якою був П. Куліш, не могла не привертати уваги дослідників. Студії, присвячені йому, почалися зі статті М. Номиса у часописі «Киевская старина» за 1897 р. [1, 6]. Її можна вважати початком у науковому напрямі, що отримав назву кулішезнавство. Серед інших публікацій «Киевской старины», слід згадати біографічні розвідки В. Шенрока, М. Лободовського, М. Чалого, О. Лазаревського. Останній зокрема зосередив увагу на генеалогічному аспекті П. Куліша. Життєписи Пантелеймона Олександровича мали переважно оглядовий, науково-популярний характер. Одними з перших, хто звернулися до цієї теми, були Б. Грінченко, О. Маковей, Д. Дорошенко [2–4]. Так, Б. Грінченко не прагнув повністю висвітлити біографію П. Куліша, мотивуючи це хронологічною близькістю та невизначеністю у ставленні до результатів його діяльності. Умови формування особистості здобули висвітлення у розвідках М. Зерова та С. Єфремова [5; 6].

Доба національного руху в Україні характеризувалася працями, в яких аналізувався історичний, політичний і науковий напрями творчості українського діяча. Зародилася й думка про державницько-правовий напрям у кулішеві творчості. Зокрема М. Грушевський відзначив його як гуртівника нації «на ґрунті культури». Зауважив також цінність наукових праць П. Куліша, де висвітлено початкову історію козацтва в Україні [7, 10].

Радянські дослідники зверталися до постаті П. Куліша побіжно і винятково в контексті «боротьби з буржуазним націоналізмом». Так, у виданні «Советская историческая энциклопедия» подана стаття про П. Куліша, де його означили як «шаленого реакціонера», чим укорінювалася теза, що він за поглядами належав до «буржуазних націоналістів» [8, 387]. На початку 1980-х рр., на гребені національного відродження почали видаватися твори П. Куліша. З боку дослідників, більшу увагу привертала літературно-критичний аспект його діяльності, що лишало практично не розробленою історичну складову творчої спадщини вченого.

У рік 150-річчя від дня народження П. Куліша було зроблено низку кроків, які свідчать про спробу утвердити нове тлумачення його наукової діяльності як історика. Студії П. Гончарука мали на меті показати погляди дослідника в контексті спілкування з учасниками Кирило-Мефодіївського товариства [9]. С. Злупко відносив П. Куліша до «однієї з головних фігур, які здійснювали ідейно-громадські зв'язки між галицькими і наддніпрянськими українцями в 1860 – на початку 70-х рр.». Автор відійшов від сталого бачення проблематики, тобто розгляду П. Куліша як виразника інтересів поміщництва і буржуазії, наголошуючи, що його позиція «була міцною тим, що він виходив з інтересів широкої народної маси» [10]. Л. Коваленко у статті, присвяченій огляду його історичних поглядів, не виходила за рамки, означеної в радянській енциклопедії, ідеологічної оцінки діяльності історика, хоча й говорить про «необхідність всебічного аналізу теоретичної спадщини П. Куліша», «наукового висвітлення радянськими істориками його складного шляху, змін в його оцінках подій та історичних явищ». Проте, традиційно його погляди на історичні події безапеляційно названо хибними [11]. Зрозуміло, що студії, пов'язані з діяльністю вченого, в означений проміжок часу були жорстко цензуровані, тому дослідники не стільки звертали увагу на творчий доробок історика, скільки закидали йому хиткість у політичній боротьбі.